

DOMINANTY A DETERMINANTY ZAHRANIČNEJ POLITIKY SLOVENSKEJ REPUBLIKY

Ondrej Gallo

Úvod

Od 1. januára 1993, teda odo dňa keď sa Slovensko stalo nezávislým štátom a subjektom medzinárodného práva, orientuje svoje zahranično-politické priority na integráciu do euroatlantických politických, ekonomických a bezpečnostných štruktúr, členstvo v OECD a aktívnu spoluprácu s medzinárodnými organizáciami, ktorých je členom. Vzhľadom na neskorší vývoj tohoto úsilia je nutné pripomenúť, že Slovensko „malo rovnakú možnosť pokračovať v politickej i ekonomickej transformácii, potrebnej na zabezpečenie šancí zapojiť sa do západných ekonomických a bezpečnostných štruktúr ako Česká republika, susedné Poľsko alebo Maďarsko.“(Slovensko..., 1997). Slovenská politická reprezentácia, ktorá nastúpila po parlamentných voľbách, však túto možnosť nevyužila. Napriek tomu, že podľa Programového vyhlásenia vlády Slovenskej republiky z januára 1995 bolo prioritným cieľom Slovenskej republiky členstvo v Severoatlantickej aliancii, politická realita do roku 1998 bola celkom iná. Politické rozhodnutia vládnej koalície HZDS-SNS-ZRS a jej lídra Vladimíra Mečiara vyvolávali spočiatku umiernenú, neskôr čoraz ostrejšiu kritiku zo strany krajín euroatlantických zoskupení, ktorá nakoniec viedla k otvoreným varovaniam, že Slovensku hrozí nebezpečenstvo vypadnutia z integračných procesov. Slovenská politická reprezentácia „sponchybovala význam týchto upozornení, ako aj informovanosť a objektivitu zahraničných partnerov.“(Správa..., 1997) Nastala 'éra' ignorovania vyjadrení popredných európskych politikov a politických demaršov. Slovensko tak nastúpilo cestu, ktorá v konečnom dôsledku spôsobila jeho diskvalifikáciu v prístupových procesoch do EÚ, NATO a OECD, postupné zaostávanie za Maďarskom, Českou republikou a Poľskom a predovšetkým politickú izoláciu.

V období rokov 1994 – 1998 malo Slovensko u svojich zahraničných partnerov povest' „problémovej krajiny s antidemokratickými tendenciami, povest' neželaného dieťaťa, neurčitého, nevypočítateľného partnera, ktorý môže byť zdrojom potenciálnych konfliktov“ (Chmel – Samson – Duleba, 1998). Neprijateľnosť politiky Vladimíra Mečiara krajinami západnej Európy bola jasne deklarovaná na Madridskom summite v roku 1997. Tým, že dve medzinárodné organizácie, NATO a EÚ, prijali v roku 1997 uznesenia o svojom rozšírení, dali jasný signál krajinám bývalého východného bloku, že majú záujem aby sa stali ich riadnymi členmi. Na júlovom summite v Madride prijali hlavy členských krajín Severoatlantickej aliancie rozhodnutie prizvať do aliancie tri postkomunistické krajiny - Českú republiku, Maďarsko a Poľsko. Slovensko medzi pozvanými chýbalo a príčinou bola najmä neakceptácia politiky vlády SR členskými štátmi NATO. Veľmi nepriaznivo pre vtedajšiu vládnu garnitúru vyzneli aj prognózy o rozširovaní EÚ. Podľa nich sa v roku 1998 naraz začne rokovanie s desiatimi krajinami strednej a východnej Európy a Cyprom. So šiestimi z nich - s Cyprom, Českou republikou, Estónskom, Maďarskom, Poľskom a Slovinskom, ktoré členské krajiny EÚ považujú za najpripravenejšie, budú sa rozhovory uskutočňovať intenzívnejšie. Slovenská republika nielenže nebola pozvaná spolu so svojimi tromi susedmi, ktorí sa v roku 1999 stanú členmi NATO, ale na rozdiel od Rumunska a Slovinska nebola menovaná ani medzi horúcimi kandidátmi v druhej vlnе rozšírenia. Bolo pritom jasne deklarované, že Slovensko najmä v ekonomických otázkach a v otázkach aproximácie práva je porovnateľné so svojimi susedmi. Za prekážku integrácie bola označená

„nedostatočná demonštrácia politickej vôle po demokracii v praxi“.(Správa..., 1998 - 1999) Zlyhanie integračných snáh Slovenskej republiky bolo potvrdené na jeseň 1997, kedy sa napriek deklarovanému úsiliu „na rozdiel od svojich susedov, nestalo členom OECD. Napriek týmto neúspechom v integračných snahách a zahraničnej izolácii Slovenska premiér Vladimír Mečiar v období pred voľbami 1998 prezentoval zahranično-politické snaženie svojej vlády ako veľmi úspešné. Zahraničie však v tomto období „prestalo V. Mečiara považovať za perspektívneho politického partnera, svoju pozornosť sústredilo na nadchádzajúce parlamentné voľby a jednoznačne dávalo najavo, že rozhodnutie o budúcnosti svojej krajiny majú v rukách samotní občania.

Vo volebnej kampani pred parlamentnými voľbami v roku 1998 boli občanom Slovenska nastolené dve jednoznačné alternatívy. Bez Mečiara do euroatlantických štruktúr alebo s Mečiarom do politickej izolácie. Nastala tak zaujímavá situácia, kedy o zahraničnopolitickej orientácii krajiny *rozhodovala vnútropolitická záležitosť*? – parlamentné voľby. Občania Slovenska rozhodli o tom, že rok 1998 bude zlomom v zahraničnej politike SR a bude krokom k úspešnej integrácii do OECD, NATO a výrazného napredovania v integrácii do EÚ.

Vláda Mikuláša Dzuridnu si vo svojom Programovom vyhlásení vlády z roku 1998 vytýčila jasné zahraničnopolitické priority. Integrácia do OECD, NATO a rozbehnuté rokovania o vstupe do EÚ. Nová vláda mala hneď od začiatku neľahkú úlohu – dobehnúť zaostávanie za ostatnými višegrádskymi krajinami v integrácii do európskych a transatlantických zoskupení (Česká republika, Poľsko a Maďarsko sa v rokoch 1995 – 1999 stali členmi Organizácie pre hospodársku spoluprácu a rozvoj a NATO a v roku 1998 otvorili bezprostredné rokovania o vstupe do EÚ). Prvoradou úlohou slovenskej diplomacie bolo však „urýchlene napraviť negatívny obraz Slovenska v zahraničí a ukončiť medzinárodnú izoláciu, do ktorej v rokoch 1994 – 1998 Slovensko dostala vtedajšia vládna koalícia HZDS – ZRS – SNS vedená premiérom Vladimírom Mečiarom.“(Správa..., 2000) Slovenskej politickej reprezentácii sa podarilo získať podporu zahraničných partnerov a po summite EÚ v Helsinkách v decembri 1999, kde SR dostala oficiálne pozvanie na začatie vstupných rokovaní.

Jasné smerovanie krajiny, čo sa týka snahy o členstvo v NATO, deklarovala slovenská vláda v období Kosovskej krízy v marci – apríli 1999. Vláda SR vyhovela žiadosti NATO o otvorenie vzdušného priestoru pre lietadlá NATO a cestných komunikácií pre pozemné transporty NATO a tým jednoznačne potvrdila svoje želanie a schopnosť byť spoľahlivým spojencom v rámci NATO. V tomto období vystúpila aj otázka geopolitického postavenia Slovenska v rámci stredoeurópskeho regiónu – „Slovensko má teraz väčšinu svojej vonkajšej hranice spoločnú s krajinami NATO, zostalo však jedinou krajinou višegrádského zoskupenia, ktorá nemá explicitne potvrdené bezpečnostné záruky od kľúčových západných mocností.“(Správa..., 2000) Potreba čo najrýchlejšieho vstupu SR do NATO sa tak preto stala naliehavejšia ako kedykoľvek predtým.

V júli 2000 pozvala Rada OECD Slovenskú republiku za 30. člena OECD. Túto pozvánku môžeme považovať za jeden z najväčších úspechov zahraničnopolitického snaženia v rokoch 1998 – 2002 a to nielen kvôli samotnému členstvu, ale Slovensko členstvom v tejto organizácii dalo jednoznačný signál zahraničiu, že je vyspelou demokratickou krajinou, s ktorou sa musí počítať pri plánovanom rozširovaní NATO aj EÚ. Bol to aj signál, že Slovensko je schopné vo vstupných rokovaniach do EÚ odstrániť zaostávanie za svojimi višegrádskymi susedmi a vstúpiť do únie spoločne s nimi (umožňuje to tzv. 'princíp regaty', ktorý umožňuje každej kandidátskej krajine postupovať vlastným tempom). Slovensko oficiálne začalo rokovať o svojom členstve v Európskej únii 15. februára 2000.

V nasledujúcom období sa postavenie Slovenska v rámci európskych medzinárodných vzťahov vo vzťahu k USA, ale aj v stredoeurópskom priestore naďalej upevňovalo.

„Strategický význam mala pretrvávajúca jednoznačná podpora kľúčových členských krajín NATO a EÚ aspiráciám SR vstúpiť do oboch zoskupení“. (Slovensko..., 2002) To zapríčinila najmä intenzívna diplomatická aktivita spolu s pozitívnymi trendami domáceho vývoja. Slovenská politická reprezentácia tak naďalej sledovala líniu, ktorú si dala do programového vyhlásenia v roku 1998. Zintenzívnila kontakty nielen s predstaviteľmi EÚ a NATO, ale aj s predstaviteľmi členských krajín. Slovensko sa svojou aktivitou dostalo do pozície, kedy viacerí európski politici a predstavitelia NATO verejne podporovali vstup našej krajiny, Slovenska a troch pobaltských krajín do tejto organizácie. Pozícia Slovenska je o to silnejšia, že má silné väzby na ostatné krajiny Višegrádskej štvorky, ktoré už členmi NATO sú. Úsilie slovenskej diplomacie sa tak koncentrovalo na získanie pozvánky na summit NATO v Prahe, kde sa definitívne rozhodne o rozšírení. Pozitívny vývoj má aj proces prístupu do EÚ. Napriek tomu, že Slovensko pri začatí rokovaní malo veľký časový handikep oproti svojim susedom, v súčasnosti je v počte uzavretých kapitol na rovnakej úrovni.

Po parlamentných voľbách 1998 došlo k zásadnému obratu vo vývoji vzájomných vzťahov medzi Slovenskou republikou a kľúčovými západnými štátmi. Po nástupe Dzurindovej vlády sa skončilo napätie, ktoré dovtedy pretrvávalo a vzťahy zo Západom sa začali naplňovať konštruktívnou spoluprácou. Slovensko sa stalo stabilným demokratickým partnerom členských štátov NATO a EÚ, ktorý má veľkú šancu stať sa členom týchto zoskupení.

Slovensko – ruské vzťahy

Slovensko – ruské bilaterálne vzťahy sú významnou súčasťou slovenskej zahraničnej politiky. Napriek tomu, že ťažisko týchto vzťahov sa nachádza v oblasti hospodárskej spolupráce (deblokácie ruského dlhu), najmä v rokoch 1994 – 1997 mali vízie a vyjadrenia niektorých popredných predstaviteľov oboch štátov výrazne politický charakter. „Za tretej vlády Vladimíra Mečiara v rokoch 1994 – 1998 sa vzťahy s Ruskou federáciou dostali na úroveň alternatívnej zahraničnej politiky Slovenskej republiky. Moskva podporovala slovenské cúvanie z prvej skupiny uchádzačov o členstvo v NATO i v Európskej únii, obhajovala Mečiarovu vládu počas diskusie o špecifikách slovenskej demokracie so Západom a mala porozumenie pre neštandardný spôsob správy vecí verejných na Slovensku, ktorým sa SR približovala viac k transformačnému modelu postsovietskych republík než vyspelých západných demokracií.“ (Správa..., 1998 – 1999).

V tomto období vládna garnitúra presadzovala budúcu víziu Slovenska ako akéhosi 'mosta medzi západom a východom', pričom existenciu tejto geopolitickej vízie malo zabezpečovať práve Rusko. Dá sa povedať, že čím horšie vzťahy malo Slovensko so západnými partnermi, tým viac sa orientovalo smerom na Východ. Rok 1996 priniesol zmenu vo vývoji slovensko – ruských vzťahoch a akési vytriezvenie slovenskej strany. „Vysvitlo, že z veľkolepého mosta nebude nič, a že slovensko – ruské vzťahy nemajú globálny, resp. celoeurópsky význam, iba obyčajný bilaterálny“ (Správa..., 1998).

Novým impulzom do spoločnej politickej agendy bolo zmarené referendum z mája 1997. Zmarené referendum o slovenskom vstupe do NATO a o priamej voľbe prezidenta vyslalo do zahraničia a predovšetkým do členských štátov aliancie veľmi negatívny signál. Vznikli oprávnené pochybnosti, či Slovensko spĺňa politické podmienky na získanie pozvánky na vstupné rokovania o vstupe do aliancie, ktoré mali byť udelené kandidátskym krajinám na madridskom summite v júli 1997. Madridský summit znamenal úplné zlyhanie našej diplomacie. Slovensko nielen že nedostalo pozvánku, ale bolo definitívne vyradené z prvej skupiny uchádzačov. „Ruská politika uvítala túto skutočnosť a jednoznačne vyjadrila svoju pripravenosť poskytnúť bezpečnostné garancie, ak sa SR rozhodne pre neutralitu. Táto

skutočnosť dávala slovensko – ruským vzťahom úplne nový rozmer. To, že bezpečnostné garancie pre Slovenskú republiku sú serióznou súčasťou zahraničnopolitickej agendy Ruska potvrdil aj vtedajší premiér V. Černomirdin na návšteve v Bratislave v apríli 1997: „pokiaľ ide o neutralitu budeme podporovať ľubovoľné riešenie, predovšetkým týkajúce sa tohto zamerania. Pre nás sú všetky tieto otázky jasné...“ (Pravda, 30. 4. 1997). Tento názor prezentovali v médiách aj iný popredný predstaviteľ Ruskej federácie. Niektorí zachádzali až tak ďaleko, že polemizovali o budúcom pripojení Slovenska k zväzku postsovietskych štátov ako akejsi alternatíve k integračným snahám do Európskej únie. Dá sa konštatovať, že rok 1997 bol pre vzájomné zahraničnopolitické vzťahy zlomový. „Zatiaľ čo úvahy o „iných riešeniach,, pre zahraničnú orientáciu SR pred rokom 1997 mohli byť iba predmetom špekulácií, po Madride '97 sa stávajú čoraz viac predmetom reálnych úvah.“ (Správa..., 1997). Zároveň však v roku 1997 a 1998 po prvý krát prenikli na povrch závažné fakty, ktoré poodhalili hospodársku netransparentnosť a skupinovú zájmy v pozadí slovensko- ruských vzťahov, predovšetkým v súvislosti s deblokáciami ruského dlhu. Negatívne pôsobili aj problémy slovenskej vlády s vyrovnaním obchodnej bilancie s Ruskom, kvôli ktorým takmer pozabudla na svoje medzinárodné záväzky a zhoršila svoj imidž najmä u svojich najbližších obchodných partnerov- EÚ a ČR.

Od roku 1997 sa prehlbovala medzinárodná izolácia Slovenska. Zmenu mali priniesť parlamentné voľby 1998. Na Slovensku vyhrala opozícia a konštituovala novú vládu bez účasti Vladimíra Mečiara a jeho HZDS. Podobná situácia bola aj v Rusku, kde sa počas roku 1998 viackrát zmenila vláda. Stalo sa, že „hlavný aktéri slovensko – ruských vzťahov, ktorí ich konštruovali v rokoch 1994 – 1998, stratili svoje mocenské pozície na oboch stranách.“ (Správa..., 1998 – 1999) Vzťahy medzi oboma štátmi tak nabrali nový smer a ako sa ukázalo časom aj novú kvalitu.

Vládna koalícia SDK-SDĽ-SMK-SOP, ktorá vznikla po parlamentných voľbách 1998 mala hneď od svojho vzniku jasne zadefinované ciele – integráciu do NATO a EÚ. Týmto cieľom podriadila celé svoje zahraničnopolitické snaženie a prirodzene aj vzťahy s Ruskom. Nová vláda mala pred sebou neľahkú úlohu naprávať škody v tejto oblasti, ktoré vyrobila vláda Vladimíra Mečiara v rokoch 1994 – 1998. Prvoradou úlohou slovenskej politickej reprezentácie bolo presvedčiť svojich kľúčových partnerov, že Slovensko je štandardnou demokraciou, „predovšetkým však o tom, že Rusko nepredstavuje pre Slovensko alternatívu k integrácii do západných štruktúr.“ (Správa..., 2000) Definitívne tak padli akékoľvek úvahy zo strany vlády o prípadnej neutralite, či začlenení našej krajiny do Spoločenstva nezávislých štátov. Druhým krokom mala byť dôsledná revízia slovensko – ruskej zmluvnej základne z predchádzajúceho obdobia. Bolo nevyhnutné zaručiť, že žiadna zo 70- tich medzištátnych zmlúv uzavretých v rokoch 1994 – 1998 nebráni členstvu SR v NATO a EÚ. Nie menej významné, najmä pre vnútropolitický vývoj, malo byť spriehľadnenie procesu deblokácií ruského dlhu. Nešlo len o zlepšenie samotného procesu, ale predovšetkým o jeho očistenie od korupcie. Musíme konštatovať, že tento úmysel sa vláde Mikuláša Dzurindu nepodarilo dotiahnuť do konca a aj počas jeho funkčného obdobia boli deblokácie spojované najmä s korupčnými škandálmi a podozreniami s klientelizmu.

Obdobie vlády M. Dzurindu môžeme charakterizovať ako obdobie štandardizácie slovensko – ruských vzťahov. Slovenskej diplomacii sa podarilo zbaviť tieto vzťahy „ich charakteru výnimočnosti, resp. alternatívnosti pre zahraničnú politiku SR.“ (Správa..., 2001) Zároveň však treba konštatovať, že sa novej vládnej garnitúre nepodarilo splniť svoje povolené predsavzatia. „Niektoré z deformácií v slovensko – ruských vzťahoch z obdobia rokov 1994 – 1998 sa ukázali byť trvalejšie a silnejšie než politická vôľa, a možno i schopnosť vládneho kabinetu M. Dzurindu.“ (Správa..., 2001)

Slovensko a višegrádska spolupráca

Zahraničnopolitické smerovanie Slovenskej republiky je do veľkej miery ovplyvnené aj jeho geografickou polohou, tj. orientácia na vzťahy so štátmi, s ktorými bezprostredne susedí by mala patriť medzi priority zahraničnej politiky. V tomto smere hrá významnú úlohu regionálne zoskupenie – Višegrádska štvorka, ktoré malo a má ambíciu združovať štáty strednej Európy (Slovensko, Českú republiku, Maďarsko a Poľsko) a poskytnúť im priestor na vzájomnú spoluprácu. Význam tohoto zoskupenia narastá hlavne v období, kedy sa tieto štáty snažia o integráciu do európskych štruktúr.

V období vládnutia garnitúry Vladimíra Mečiara, bola situácia v tejto oblasti, ako aj v ostatných oblastiach zahraničnej politiky, veľmi nepriaznivá. Vnútropolitický vývin v SR, ktorý vyústil do rozhodnutí schválených na madridskom a luxemburskom summite, sa odrazil aj na postavení Slovenska v strednej Európe, na jeho vzťahoch so susednými štátmi. Slovensko bolo jedinou krajinou stredoeurópskeho regiónu, ktorej vzťahy so susednými štátmi sa celkovo zhoršili. Česko, ako strategický partner SR, strácal záujem o vylepšovanie vzťahou so Slovenskom. Slovensko-maďarské vzťahy by sme mohli smelo označiť ako konfliktné. Poprední predstavitelia Poľska otvorene hovorili o nedemokratických pomeroch na Slovensku. Naša krajina sa tak „ocitla na periférii politických procesov v strednej Európe a v politickej izolácii.“ (Správa..., 1997) Naproti tomu, môžeme v tomto období sledovať zintenzívnenie maďarsko- poľských vzťahov, ktoré boli dané už historicky, predovšetkým však česko- maďarské vzťahy. Slovensko začalo za svojimi susedmi nielenže zaostávať, či už ekonomicky alebo v rámci integračných procesov, ale trajektória jeho zahraničnej politiky sa začala uberať úplne opačným smerom. „Vinou dobrodružnej vnútornej i zahraničnej politiky Mečiarovej vlády sa Slovensko ocitlo v postavení závislého klienta svojich troch stredoeurópskych susedov, ktorí síce majú o integráciu záujem, ale v integračných procesoch postúpili oveľa ďalej, a v prípade ak ich vzťahy so Slovenskom budú komplikovať ich integráciu do EÚ, Slovensko sa opäť ocitne na periférii strednej Európy. Voľby 1998 priniesli zvrat v zahraničnopolitickom smerovaní Slovenska, jeho východiskové podmienky nielen vo vzťahoch k NATO a EÚ, ale aj susedným krajinám, sú však oveľa ťažšie než pred rokom 1994.“ (Správa..., 1998 – 1999)

Voľby na jeseň 1998 znamenali aj pre túto oblasť zahraničnej politiky zásadný zlom. Zo strategických partnerov SR si víťazstvo a opätovné vládnutie Mečiarovej garnitúry želali len predstavitelia Ruskej federácie. Naopak zmenu, ktorá nastala, ocenili krajiny euroatlantického priestoru, ale predovšetkým krajiny strednej Európy – naši bezprostrední susedia. Akceptáciu vláde Mikuláša Durindu (SDK, SDL, SMK, SOP) vyjadrili všetci poprední predstavitelia krajín V4 a zároveň naznačili možnosti vzájomnej spolupráce nielen v priestore regiónu, ale aj v integračných snahách o vstupe do NATO a EÚ. „Kontúry obnovenej višegrádskej spolupráce nadobudli jasnejšiu podobu na trilaterálnom summite premiérov ČR, Poľska a Maďarska v Budapešti 21. októbra 1998. Účastníci sa vyslovili za revitalizáciu višegrádskej spolupráce nielen v politickej, ale aj v ďalších oblastiach.“ (Správa..., 1998 – 1999) Na jednej strane môžeme vnímať závery stretnutia ako gesto, ktorým tieto štáty jasne deklarovali podporu novovznikajúcej vláde, na strane druhej malo toto rozhodnutie aj čisto pragmatický charakter. Slovensko je totiž jedinou krajinou Višegrádskej štvorky, ktorá susedí so všetkými ostatnými krajinami. Nezačlenenie SR do EÚ, ale predovšetkým do NATO, by znamenalo pre tieto štáty problémy s dopravou a vzhľadom na silné ekonomické prepojenie týchto štátov, aj problémy v tejto oblasti. Formálne začlenenie Slovenska medzi krajiny V4 na stretnutí premiérov ČR, Poľska, Maďarska a Slovenska v Bratislave 15. mája 1999 bolo tak len logickým vyústením zmien, ktoré nastali po voľbách 1998. Premiéri krajín V4 sa dohodli na ôsmich okruhoch konkrétnej spolupráce svojich štátov (zahraničná politika, demokratický vývoj spoločnosti, kultúra, mládež a šport, veda a

technika, životné prostredie, infraštruktúra a cezhraničná spoluprávca). Slovensko tak definitívne prestalo pôsobiť v úlohe akéhosi outsidera tohto regiónu a začalo sa aktívne podieľať na jeho rozvoji a perspektíve ako možného regionálneho zoskupenia v rámci Európskej únie.

Nasledujúce obdobie sa nieslo v znamení normalizácie a stabilizácie vzťahov v rámci Višegrádskej štvorky. „Začala sa diskusia o budúcnosti tohto zoskupenia, resp. o tom, či si má V4 zachovať doterajšie zloženie, alebo má pribrať aj ďalších členov. Ďalšou otázkou, rezonujúcou na pôde V4 je, či toto zoskupenie sa má stať platformou na formovanie spoločnej politiky voči iným krajinám. Predmetom diskusie je aj vzťah k iným regionálnym zoskupeniam a budúcnosť V4 po vstupe jej členov do EÚ.“ (Správa..., 2001) Pôsobenie tohto zoskupenia tak vstupuje do novej éry, kedy sa úvahy neuberajú iba smerom k hospodárskej spolupráci. Štáty deklarovali záujem navzájom sa podporovať vo svojom integračnom úsilí a pôsobiť po vstupe do EÚ ako regionálne zoskupenie, ako to môžeme vidieť na príklade Beneluxu či Severskej rady.

Zoznam použitej literatúry

1. Mesežnikov, G. (ed.): Slovensko 1997. Súhrnná správa o stave spoločnosti. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky, 1998
2. Gyarfášová, O.- Krivý, V.- Velšic, M. (ed.): Krajina v pohybe. Správa o politických názoroch a hodnotách ľudí na Slovensku. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky, 2001
3. Mesežnikov, G. – Ivantyšin, M. (ed.): Slovensko 1998 – 1999. Súhrnná správa o stave spoločnosti. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky, 1999
4. Mesežnikov, G. – Kollár, M. (ed.): Slovensko 2000. Súhrnná správa o stave spoločnosti. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky, 2000
5. Mesežnikov, G. – Kollár, M. (ed.): Slovensko 2001. Súhrnná správa o stave spoločnosti. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky, 2001